

УКРАЇНА І СВІТ

Збірник наукових праць

ІДЕОЛОГІЧНА СЕГМЕНТОВАНІСТЬ, БАГАТОПАРТІЙНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ (1991-2005 рр.)

Століття, що минуло, було епохою грандіозних випробувань, яких зазнали основоположні цінності й принципи існування людської цивілізації. Водночас можна стверджувати, що саме завдяки цим цінностям, віри в них людство витримало буремні періоди свого розвитку.

Серед таких ключових цінностей однією з основних, безумовно, є демократія. Для одних – це символ віри, непересічний ідеал, для інших – ледь не головна причина всіх негараздів. Зрозуміло, що важко знайти істину у крайнощах. Та очевидно, що демократичні форми є конструктивними й рятувними, а прихильність до гуманістичних ідеалів надихає мільйони людей на побудову громадянського суспільства.

Визначальним напрямком суспільно-політичного життя України став процес розбудови незалежної держави. Процес суперечливий, неоднозначний в своїх оцінках, сповнений драматизму, злетів і падінь. Проголошення 24 серпня 1991 року акту незалежності супроводжувалося майже загальною ейфорією, і майбутнє сприймалося в рожевих тонах, як перехід до демократичного суспільства, хоча дійсність виявилась дещо іншою. На початкових стадіях переходу було спрощене уявлення про можливості демократичних змін у країнах, де раніше панували комуністичні режими.

Водночас труднощі переходу до демократизації зумовлені низкою особливостей історичного шляху України та соціально-культурних рис її громадянства. На одне з перших місць варто поставити відсутність національного досвіду державотворення. Через відсутність власної держави в Україні не сформувалися групи підготовлених реформаторів, здатних пропонувати моделі розвитку й спонукати суспільство до їх обговорення та якнайшвидшого впровадження.

Крім цього, належність українського народу до різних держав у минулому затримала формування національної єдності та самосвідомості, поглибила відчуття меншовартості. Домінування ж комуністичної ідеології впродовж семи останніх десятиліть перед здобуттям незалежності сформували конфронтаційну політичну культуру з притаманними їй рисами статизму й егалітаризму.

Сучасний стан України з точки зору політичного режиму – це звичайна в рамках автотаризму плюралізація (на противагу звичайному для нас монізму) суспільного життя, яка стала початком демократичних зрушень. Відновлення природних плюралістичних засад суспільного життя в ході запеклої, часом брутальної соціально-економічної й політико-духовної кризи, є частиною великого процесу модернізації в світі.

Таким чином, демократія – це продукт спектра певних еволюційних змін. Творення незалежності України створило умови для радикальних демократичних перетворень у суспільстві та державі. Утвердження ж демократії вимагатиме не років, а десятиріч еволюційного розвитку.

Звернення до проблем демократизації суспільного життя вимагає уточнення: якому смислу і змісту в її тлумаченні надається найбільшого значення. Традиційно демократія передбачає різні моделі політичного управління.

Українсько-швейцарський вчений Б. Гаврилишин визначає такі моделі демократичного управління: безпосередня демократія; представницька; конституційна; соціальна або економічна; тоталітарна.

Проте, на думку вчених, ця класифікація не є достатньою для розуміння сутності політичного управління або політичного режиму, тому має дискусійний характер.

Демократія багатовимірна і має величезний набір принципів, вироблених у ході її історичного розвитку. До того ж різні покоління людей неоднозначно сприймають її. Одні ототожнюють демократію зі свободою, інших привертає в ній утвердження принципів соціальної справедливості, рівності між громадянами. Демократичність держави та суспільства визначається досягнутим рівнем розвитку влади народу. З правої точки зору, це означає приналежність усієї суспільної влади народові, вільне здійс-

нення останнім своєї волі в інтересах як усього суспільства, так і кожної людини та громадянина. Тобто мова йде про класичне визначення і сприйняття демократії як влади народу, здійснюваної самим народом і в інтересах народу.

Об'єктом дослідження даної роботи є процес розбудови основ демократії в умовах незалежної України.

Предметом дослідження автор обрав проблему розвитку елементів демократії на теренах сучасної України.

На порозі третього тисячоліття вийшов ряд незначних публікацій з проблем розвитку демократії на теренах України в роки незалежності (в основному журнальні й газетні статті), що є недостатнім для вивчення процесу демократії.

Основний Закон проголосив Україну демократичною, соціальною, правовою державою. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека були визначені найвищими цінностями. Політично-правові ідеали, які обґрунтовували, пропагували, до яких прагнули уми України упродовж попередніх століть, набули конституційної сили. Проте для неухильного практичного втілення необхідно було (і залишиться донині) ще багато чого зробити і з точки функціонування влади, яка має справами підтвердити свою згоду на самообмеження (за будь-яких обставин діючи у строгій відповідності до конституції й законів), з точки зору громадського суспільства, яке повинно домогатися цього від влади.

Конституційне закріплення основних інститутів і принципів демократії-лише один з необхідних кроків на шляху демократизації. Для завершення переходу потрібно здійснити комплекс заходів, спрямованих на консолідацію демократії, утвердження принципів і процедур демократичної практики.

Одним з важливих факторів є ідея, яка об'єднує усі суспільні групи і спрямовує їх до спільної мети. На початку державного будівництва ця роль відводилась національно-державницькій ідеї з огляду на те, що в умовах кризи, не знаходячи можливості для певної самореалізації, народ закономірно звертається до нетлінних національних цінностей. Крім цього на хвилі національної ідеї до влади прийшло перше покоління політиків, які ефективно ви-

явили себе у справі протистояння імперській комуністичній доктрині. Проте надалі з'ясувалося, що національна ідея може виступати як традиційна апеляція до комплексу таких ідей як самостійність, соборність, патріотизм, самобутність тощо; як ідея відкритості України європейським ліберально-демократичним цінностям, від яких вона була насильно відлучена; як бачення України в якості пограниччя між Сходом і Заходом з акцентом на перспективності для нею синтезу кращих досягнень обох цивілізацій як нова система цінностей, своєрідна субкультура, створена молодим поколінням громадян України на основі власного соціального досвіду, набутого під впливом гримас “дикого ринку” й американізованої культури.

Аналіз цього спектра тлумачень національної ідеї мав би здійснюватись під кутом зору їхньої придатності для певних політичних сил, а також того, чи можуть вони слугувати матеріалом для конструювання “ідеології на завтра”. На жаль, національні ідеї в Україні так і не переросли в ідеологію, тобто в систему регулятивних установ суспільного життя з відповідним механізмом її впровадження. Не відбулося вчасного перенесення акценту з “незалежності від...” на “незалежність для...”. Владна еліта, що складалася здебільшого з представників колишньої комуністичної номенклатури, не зуміла легітимізувати себе в очах представників різних регіонів і різних суспільних груп і не захотіла скористатися об'єднавчим потенціалом загалом чужої для неї національної ідеї.

У рамках стратегічного вибору України – створення демократичного суспільства європейського типу – складовими її суспільного ідеалу мали б виступати державна самостійність, внутрішньополітична стабільність, громадське суспільство, всебічний розвиток особистості. Цей ідеал як єдине ціле поділяють далеко не всі в Україні: для одних неприйнятною є європейська модель демократії, для інших – суверенітет України, треті схильні абсолютизувати стабільність, яка часто-густо ототожнюється з тоталітарним “порядком”. А тому в ідеологічній сфері, поряд з національно-демократичними ідейними переконаннями, що сприймаються їх опонентами як радикальний націоналізм і все ще перебувають у стані “оборони”, поки що простежується декілька нега-

тивно забарвлених орієнтацій:

- деідеологізований і часто безпринципний прагматизм тієї частини суспільства, для якої гроші, а не держава й цивілізоване суспільство, є вищою метою діяльності;
- аналогія досвіду радянського минулого, ностальгія найбіднішої частини суспільства за гарантованими державою стабільністю й добробутом;
- посилення творення національного міфу: не знаходячи в сучасному і майбутньому джерел національної консолідації, національно зорієнтовані романтики поринули в історичне минуле, народжуючи міфи про “найдавніше” походження українців, їхню месіанську роль тощо;
- механічне та некритичне перенесення на національний ґрунт ідей, які акумулювали досвід економічного та політичного розвитку інших країн.

Ідеологічний плюралізм, що в умовах стійких демократій є невід’ємною громадського суспільства, в Україні поки що спричиняє підвищену конфронтаційність політичних організацій, надмірне подрібнення політичного спектру та невміння об’єднувати заради великого, знехтувавши малим.

Про сучасний стан суспільної свідомості й відповідної їй поведінки фахівці пишуть як про розкол, що характерний не лише ідеології а й усім формам життєдіяльності. Порушення ідеалів і системи цінностей радянського періоду, вакуум конструктивної особистості (яка мала б внутрішні потреби в державності й перемалася б відповідним ступенем відповідальності за неї) – все це безумовно свідчить про нагальну потребу суспільства в новій ідеології як дійовому, століттям перевіреному засобі його збереження від катастрофічного розвалу.

Перехідне суспільство, як відомо, за своїм визначенням є конфліктним і тому будь-які намагання штучно заладити його внутрішні суперечності навряд чи виправдані, їх слід розв’язувати. Однією з таких суперечностей є природні колізії, пов’язані з утвердженням демократичних засад розвитку суспільства.

Проблеми утвердження в Україні демократії – це, зрозуміло, і численні проблеми утвердження парламентаризму. На мою дум-

ку, на певному етапі наш парламент зупинився у своєму розвитку. Можливо, не зовсім коректно звинувачувати в цьому депутатів, адже ми лише опановуємо культуру парламентаризму, яка, знову ж таки, формувалася на Заході протягом не одного століття, опираючись на притаманні кожній державі глибинні історичні традиції свого народу. І річ не лише в тому, що нинішній парламент (попри всі декларації) може виявитися найменш результативним у законодавчому процесі, тобто у тій сфері діяльності, яка є для нього визначальною. Непокоїть інше. Все йде до того, що український парламент, де щодня так багато говориться про демократизацію, стане унікальним у протилежному – в опозиції народних обранців до свого народу, який є основним носієм демократії. Маю на увазі проблему імплементації результатів всенародного референдуму. Це також проблема взаємин “демократії для обраних” та “демократії для всіх”, яка штучно відкинута назад.

Отже, ми поки що до кінця не усвідомили очевидне: демократія за своєю суттю – це не безконфліктний режим. Знову ж таки спробую послатися на авторитети. Як пише французький філософ Поль Рінер, демократія – це органічне “поєднання консенсусу з конфліктом”. Ми ж увесь час свідомо чи ні прагнемо до “приглаженої демократії”. Між тим, ознакою демократії є те, що вона становить політичну систему, у якій конфлікти мають відкритий характер і узгоджуються шляхом переговорів.

Та маємо і тут бути реалістами. Партіям та рухам, що формують наш парламент, дуже важко, а точніше неможливо домовитися щодо основних принципів державотворення, досягти у цих питаннях ідеологічної згоди. У моєму розумінні, культура парламентаризму полягає в іншому – у здатності відповідних суб'єктів домовитися стосовно засобів реалізації ідеологічних устремлінь, у визначенні загальних норм та правил демократичної поведінки та їх неухильному дотриманні. Узгодженість позицій має стосуватися не цілей політичної боротьби, а її засобів. Глибоко переконані й у тому, що парламент в принципі не можна ділити, як це у нас практикується, на “демократів” і “недемократів”. Це означає ставити якусь ідеологію попереду. Це знову ж таки “більшовизм навиворіт” (більшовизм, який наш народ вже пережив) – жодна

Ідеологія, навіть та, що перемогла на виборах, не може стати законом для всіх. Це входить у колізію зі свободою особистості, заперечує можливості її реалізації. У розвитку вітчизняного парламентаризму ми поки що далекі від втілення саме таких принципів демократії.

Важливо, нарешті, зрозуміти те, що демократія не може виникнути з анархії. Головним суб'єктом її утвердження може бути лише сильна дієздатна держава. Розбудова основних інститутів демократії та громадського суспільства – це в умовах перехідного періоду визначальна функція держави. Ми і тут ще не піднялися до самого розуміння до поставленої проблеми. Як добре відомо, наші дії все на старті реформ зосереджувалися не на розв'язанні складного комплексу проблем, пов'язаних з утворенням об'єктивних передумов перетворення адміністративно-командної держави на правову, демократичну, а насамперед на послабленні, а у деяких аспектах і на повному демонтажі державних інститутів загалом. Робилося це здебільшого наосліп, без будь-якого осмислення логіки та послідовності дій. Ми істотно послабили державу, зробили її у багатьох аспектах недієздатною, відкрили на цій основі простір до анархії й на фундаменті останньої прогномо відтворити будівлі сучасної демократичної системи європейського зразку. Однак реалізувати подібні завдання ще нікому не вдавалося.

Саме тому й постає проблема невідкладного внесення згідно з результатами всенародного референдуму принципових змін до Конституції, змін, без яких швидке відновлення дієздатності держави залишатиметься й далі проблематичним. Потрібен, як я це розумію, дієздатний суб'єкт реальної демократизації суспільного процесу.

Важливим аспектом (і показником) становлення сучасної представницької демократії є формування багатопартійної системи як упорядкованого транслювання на верхні щаблі суспільної піраміди. Якщо виходити з кількісних показників багатопартійності, то Україна нині справляє враження дійсно демократичної держави. Проте поки що українська багатопартійність є недостатньо зрілою, про що свідчить нелегкий шлях до створення у Верховній Раді структурованих правлячої та опозиційної (чи опозиційних) партійних коаліцій, які могли б забезпечити відпо-

відальність владних структур перед народом.

Однією з причин повільного “дозрівання” українських партій є загальний стан політичної еліти. Хоч постання України як незалежної держави – це результат боротьби поколінь українського народу за свою незалежність, а не наслідок збігу обставин, за яких Україна здобула незалежність, вони “зумовили суперечливий характер і виявили внутрішню слабкість Української держави, оскільки мирний характер національної революції не супроводжувався адекватним оновленням структур влади”. Україна отримала у спадщину комуністично-тоталітарну номенклатуру, якій після серпня 1991 р. вдалося рекрутувати до своїх лав більшість конформістських лідерів колишньої контреліти, вчасно змінити комуністичні гасла на “національно-демократичні” й адаптуватися до нових історичних умов.

Ця “дифузія влади” різко обмежила потенціал радикальних реформ, можливості ефективної діяльності демократичних інститутів, покликаних стимулювати демократичний поступ суспільства. Сучасна владна еліта України не зацікавлена у зростанні суспільно-політичної активності “низів”, оскільки це загрожує її панівному статусові й можливості контролювати розподіл і перерозподіл власності. Водночас низький інтелектуальний і культурний рівень значної частини номенклатури, нестача професіоналізму й досвіду соціального маневрування та її низька зацікавленість саме в демократичних змінах поглиблюють відчуженість еліти від мас, породжуючи зневіру в успіхові реформи й уповільнюючи рух до ринку та демократії.

У зв'язку з цим з особливою силою постає проблема становлення громадянського суспільства та пов'язаного з ним переходу від системи тотального державного контролю і патронату до системи ефективного соціального партнерства, підтримання балансу існуючих інтересів у суспільстві. Найскладнішою в цьому процесі є не стільки трансформація колишніх чи створених нових організаційних структур і правових норм, скільки зміна соціально-політичних позицій людей, спосібів політичного мислення й поведінки, а разом з цим – переосмислення функцій і новостворених елементів громадянського суспільства як умови демократії й свободи.

Підґрунтям і однією з ознак громадянського суспільства є ринкова економіка з властивим їй плюралізмом форм власності та вільною конкуренцією. На її основі виростають соціальна структурованість суспільства, реальна багатопартійність, недирективно сформована громадянська думка і, найголовніше, вільна особа з розвиненим почуттям громадянськості та власної гідності. Формування цих ознак в Україні тільки розпочалося.

Українське суспільство розпочало рух до усвідомлення себе як розмаїтості, нехай ще неорганічної та цілісної. Поки що процеси самоідентифікації верств, формування властивих їм інтересів, визначення ставлення одна до одної є джерелом соціальної напруженості й конфліктності. Ця тенденція зберігатиметься, аж поки не набуде усталених рис стратифікації суспільства, а специфічність становища окремих верств не стане загальноновизнаною.

Важливою умовою соціальної стратифікації виступає легалізація й реабілітація приватного начала в житті людини (перед усім приватної власності). Нагромаджений досвід переконує в марності пошуку досконалої, єдиносправедливої схеми приватизації, а надто спроб повністю унеможливити зловживання з боку тих, хто ці процеси здійснює. Стрижнем концепції приватизації в Україні має стати формування елементарної культури володіння приватною власністю та її використання. Громадянське суспільство покликане забезпечувати цивілізований розвиток ринкових відносин, пом'якшувати зіткнення чисельних приватних устремлень. Адже ринок – це не змога торгувати всім і скрізь, як це було на початку 90-х років ХХ ст., а насамперед – система інститутів, зокрема і громадянських (асоціацій підприємців, товариства споживачів тощо).

Вагомим чинником формування громадянського суспільства є вільні й альтернативні вибори та незалежні засоби масової інформації. Сучасна Україна має доволі широку мережу ЗМІ, відповідно зростає і диференціюється їхня аудиторія. Однак недостатньо високий професійний рівень багатьох видань “тематика радіопередач, їхня однобічна (замовна) політизованість та необ'єктивність призводить до низького рівня впливовості на становлення культури громадянськості, а ступінь довіри до них за-

лишається незначним”.

Поряд з політичними партіями важливу роль у формуванні й існуванні громадянського суспільства відіграють професійні об'єднання громадян (насамперед, профспілки) як виразники фахових корпоративних інтересів. Проте вони, за невеликим винятком, також не дуже швидко перетворюються зі слухняної “школи комунізму” на самостійну структуру репрезентації та захисту інтересів трудящих. Однак ті з них, які звільнилися від опіки держави і не потрапили в “лещата” іншої залежності, показують себе реальною силою, здатною впливати на політичні процеси в країні. Розвиток громадянського суспільства є вирішальним напрямом його демократичної трансформації, передумовою якої є соціальна стабільність та відповідальність врядування.

Інтелектуально-духовна сфера сучасної України також переживає глибокі й доволі болісні трансформації. Ситуація перехідного суспільства разом з очевидною недосконалістю реформаційних процесів продовжують феномен “культурного шоку”, де зорієнтованості масової свідомості, підвищують конфронтаційність суспільства, загрожують новій владі втратою легітимності. Постає проблема формування виваженої та послідовної державної політики в цій сфері, створення зручних механізмів адаптації людини до мінливих умов і надання їй змоги розкрити свій творчий потенціал.

Звісно, що з об'єктивних причин зробили перші кроки у формуванні відповідних економічних передумов демократизації суспільства. Але потрібен час, щоб зазначений інститут власності почав працювати. З огляду на це політична громадськість та суспільство загалом мають виявляти значно більшу виваженість та реалізм у всьому тому, що стосується демократизації суспільства. Це насамперед, реальне визволення людського суб'єкта. Звісно, ми поки що не змогли піднятися до такого розуміння.

З цього принципу демократії – органічного поєднання консенсусу з конфліктом, партіям та рухам, що формують наш парламент, дуже важко, а точніше неможливо домовитися щодо основних принципів державотворення, досягти в цих питаннях ідеологічної згоди.

Та враховуючи тяжкі пережитки нашого народу, ми відроди-

ли свою державність і національну ідею.

Таким чином, певний досвід демократичного розвитку України набула протягом останнього десятиліття. Перші здобутки державотворення виявились, однак, суперечливими. Маємо певні позитивні зрушення – запроваджено власні атрибути державності (кордони, громадянство, державну символіку, власну грошову одиницю), створено Збройні сили, трансформовано старі елементи держави та розбудовано нові за формою – демократичні структури влади. Водночас виявилась слабка координованість та відсутність єдності в діях різних гілок влади, неефективність державного контролю за виконанням прийнятих рішень, корупція та протекціонізм, низька кваліфікація професійних політиків, відсутність у них навичок беззастережного підпорядкування законам та самообмеження владних амбіцій і, як наслідок, прогресуюче падіння авторитету влади в очах народу.

Становлення демократії в Україні передбачає розв'язання комплексу проблем, спрямованих на досягнення основної мети – перетворення на самодостатню саморегульовану систему з сучасною формою державного правління, панування закону, громадянською замученістю населення до вирішення суспільних справ.

В Україні не було потужних перехідних структур, створених на основі опозиційних комуністичному режимові угруповань, які б перебрали на себе певні владні повноваження, тож реформування здійснювалося без належного контролю з боку суспільства, що й унеможливило рецидив авторитарних тенденцій. Водночас зберігається перспектива їх подолання та поступового виходу держави із ситуації перехідної двозначності. Суспільний механізм багатогранний, а його трансформація – процес складний і тривалий.

Література

1. Бит О. Модель європейської соціал-демократії та відношення до України // Політика і час. – 2002. – № 2. – С. 22.
2. Бірюченко А. Демократичний цивільний контроль над Збройними Силами // Право України. – 2003. – № 7. – С. 11.
3. Гальчинський А. Демократія – для всіх // Віче. – 2001. – № 6. – С. 25.
4. Гальчинський А., Литвиненко О., Паламарчук М. Проблемні питання політичної реформи // Урядовий кур'єр. – 2003. – 23 травня.
5. Даль Р. Демократія и ее критика. – М., 2003.
6. Ільчук Л. Військовий бюрократизм як гальмо демократизації Збройних сил (політично-правовий аспект) // Право України. – 2001. – № 3. – С. 91.
7. Кравченко Л., Цимбалюк М. Розбудова українського громадянського су-

- спільства: кризь призму бачень окремих проблем // Право України. – 2003. – № 10. – С. 17-20.
8. Кремень В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації. – К., 1998.
  9. Колодій Д. Основи демократії. – К., “Ай-Бі”, 2002. – 361 с.
  10. Кухта Б. А. З історії української політичної думки. – К., 1994.
  11. Литвин В. Громадянське суспільство: міфи і реальність // Дзеркало тижня. – 2002. 26 січня.
  12. Медвечук В. Про перспективи розвитку громадянського суспільства в Україні // Дзеркало тижня. – 2002.
  13. Медвечук В. Принципи справедливості й сучасна соціальна демократія: об'єктивна перспектива чи політична утопія? // Право України. – 2001. – № 6. – С. 22.
  14. Погоріло В. Актуальні проблеми демократії, управління і бюрократії в Україні // Право України. – 2001. – № 9. – С. 124.
  15. Політична система сучасної України: особливості, становлення, тенденції розвитку. – К., 1998.
  16. Погоріло В. Ф. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика. – К., 2003. – С. 7-27.
  17. Селіванов В. Демократичний вимір Конституційної реформи в Україні: сучасне розуміння // Право України. – 2003. – № 9. – С. 15-23.
  18. Селіванов В. Парадокси свободи і демократії // Віче. – 2000. – № 12. – С. 67.
  19. Тодика Ю. Конституція як соціальна цінність // Право України. – 2000. – № 12. – С. 9; його ж: Конституція України – Основной Закон государства и общества. – Х., 2001. – С. 178.
  20. Требі М. П. Армія у політичному просторі демократії // Сучасність. – 2000. – № 6. – С. 49.
  21. Українська державність у ХХ столітті: Історико-політологічний аналіз. – К., 1996.
  22. Цветков В. В. Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект). – Х., 1996. – С. 20.

Охредько О. Е.

У МАЙБУТНЄ ЧЕРЕЗ МИНУЛЕ або НОВІ СТАРІ ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Сучасний розвиток суспільства, яке перейшло в ХХІ столітті в нову фазу – інформаційну, поставив перед освітою певні цілі для розвитку особистості. Змінився погляд на подальший розвиток освіти, яка вже не базується на засвоєнні певного суми знань та умінь; відбувається перехід від шляху накопичення інформації до вміння орієнтуватися в постійно зростаючому океані інформації та використанні її.

Зміни в освіті в першу чергу відбуваються в методиці. Інформаційні технології, інтерактивні методи та інші новітні шляхи